

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

132:2 • 2012

Omgifte som strategi

ANU LAHTINEN* *Helsingfors universitet*

Johanna Andersson Raeder, *Hellre hustru än änka: äktenskapets ekonomiska betydelse för frälsekvinnor i senmedeltidens Sverige*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in Economic History 59 (Stockholm: Stockholms universitet 2011). 166 s. (Summary in English: [untitled].)

Johanna Andersson Raeders doktorsavhandling diskuterar den gifta kvinnans ställning under medeltiden. Analysen baserar sig på en prosopografisk databas som Andersson Raeder har byggt upp utifrån demografisk information om svenska medeltida frälseläkter. Som teoretisk utgångspunkt har hon tagit det västeuropeiska äktenskapsmönstret med John Hajnal som den klassiska auktoriteten. Därför har enkla familjeenheter, kärnfamiljer, varit grunden för databasen. Andersson Raeder har redan behandlat databasen och den kvantitativa analysens möjligheter mera omfattande i sin licentiatavhandling *Det svenska frälsets äktenskapsmönster: familj och familjebildning på medeltiden* (Stockholm 2007). Detta tidigare arbete är bas för doktorsavhandlingen, som kombinerar kvantitativ och kvalitativ analys.

Med hjälp av släktutredningarna publicerade i *Äldre svenska frälseläkter* (band I:1–3, 1957–1989, band II:1, 2001) har Andersson Raeder samlat information om drygt 900 familjeenheter bestående av 2 300 individer från 1200-talet till början av 1500-talet. I databasen går det att hitta information om när familjen bildades, när den upplöstes, var familjemedlemmarna bodde och hurdan deras sociala status var. I den demografiska översikten visas det att majoriteten av frälsets medlemmar ingick äktenskap, att äktenskapen varade i genomsnitt cirka 14 år och att antalet kända barn per äktenskap var i genomsnitt 2,3 stycken (det låga antalet torde bero på att många barn dog unga och inte hann lämna några spår i källmaterialet).

* Fakultetsopponent, doc. i historia

Kvinnornas höga omgiftesfrekvens är något överraskande och Andersson Raeder fokuserar på att diskutera denna upptäckt i avhandlingen. Hon lyfter fram flera exempel på individuella livsöden – hustrur och änkor vilkas familjer ingår i databasen – och studerar vilka möjligheter och problem änkeståndet och omgiften erbjöd dessa kvinnor.

Historikerna har presenterat något varierande tolkningar av de juridiska gränserna för kvinnans agerande under medeltiden. Sammanfattningsvis kan man säga att en ogift kvinna var under sin faders, änkemoders eller manliga släktingars förmyndarskap. Hustrun stod under sin makes målsmanskap – hon ansågs i och för sig inte vara omyndig, men i tidens hushållssystem var det vanligen maken som i sin hushållsposition, som husbonde, uppfattades inneha den största auktoriteten. Därför ansågs det naturligt att det var han som oftast representerade också sin maka på tinget och så vidare.

De kvinnor som förekommer oftast i källorna är änkor eftersom de inte brukade ha någon målsman – eller hade en målsman endast i vissa speciella sammanhang – och förväntades representera sig själva. Åtminstone tiger landslagarna om att en änka borde ha en målsman. I de äldre landskapslagarna och i praktiken var situationen mera komplicerad. För nutidens människor kan änkeståndet alltså se ut som det bästa en kvinna kunde nå under medeltiden. Det är förstaeligt att man i vardagligt tal pratar om änkor som speciellt ”aktiva” och ”kapabla” i jämförelse med kvinnor i andra hushållspositioner eftersom de sistnämnda förblir underrepresenterade i materialet.

Andersson Raeder poängterar dock att den kvantitativa analysen visar att de allra flesta (unga) kvinnor som blev änkor kom att gifta om sig. De här kvinnorna verkar alltså ha tänkt att det var fördelaktigare att vara hustru än att vara änka och att de som hustrur hade ett större ekonomiskt handlingsutrymme än som änkor. Omgifte kan enligt den här tolkningen ses som en strategi och det fanns bland annat ekonomiska skäl som motiverade änkor att gifta om sig.

Giftermålet hade viktiga ekonomiska konsekvenser. Genom giftermål fick kvinnan en morgongåva och makarna kunde också ge varandra andra gåvor – både när båda var i livet och som testamentariska gåvor som mottagaren skulle få när givaren dog. Den överlevande maken eller maken kunde få rättigheten att sitta kvar i oskiftat bo – antingen i några år eller under sin återstående livstid. På detta sätt tillkom avkastningen från arvejorden makan/maken och arvingarna fick vänta på att få tillgång till sitt arv.

Praxis skilde sig alltså från lagen, som hade en starkare betoning på släktens intressen. Andersson Raeder framhåller att det fanns utrymme för både ett tillvaratagande av släktens intressen och kompanjonskap mellan makar. Det fanns ekonomiskt engagemang mellan makar: de sörjde för och

prioriterade varandras ekonomiska välstånd. Under 1400-talet ökade antalet gåvor mellan makar medan kyrkliga institutioner fick färre donationer, vilket enligt Andersson Raeder tyder på att kompanjonskapet blev ett allt viktigare ideal.

Andersson Raeder poängterar i flera fall att änkor behövde närstående manliga släktingar som kunde hjälpa till, exempelvis genom att i praktiken företräda änkan i offentliga sammanhang. Det offentliga rummet var en manlig sfär, där kvinnor kunde tillåtas att delta men inte på samma villkor som män: det fanns manliga nätverk i vilka kvinnor inte ingick. Änkans avlidne make kunde ha barn från tidigare äktenskap – barn som kunde vara äldre än deras styvmor och med egna intressen rörande arvet och familjens ekonomi. Då kunde det vara svårt för den unga änkan att försvara sina rättigheter. Om en änkas manliga släktingar hade dött eller bodde långt borta var det bäst att gifta sig igen för att få en målsman. I sin analys hänvisar Andersson Raeder till Deniz Kandiyotis begrepp *patriarchal bargain*, som syftar på förhållanden där kvinnor accepterar underordningens logik för att få nytta av dess vissa fördelar.

Andersson Raeder visar att också åldern hade betydelse. Det kan anas att en äldre frälseänka hade mera auktoritet och handlingsutrymme än en ung kvinna. Egna vuxna söner eller döttrar och deras män kunde vara äldre änkor behjälpliga. En äldre, rik änka hade mera makt i sina sociala nätverk och över sin egendom, medan en ung änka med småbarn kunde ha det svårt. Inom äktenskapet, argumenterar Andersson Raeder, kunde makarna bilda ett *kompanjonskap* vilket gjorde det möjligt för kvinnan att bli delaktig i, eller få fördelar av, mannens ekonomiska handlingsutrymme. Från nutidens synvinkel verkar hon då ha gett upp möjligheten att agera i eget namn, men denna möjlighet var inte nödvändigtvis eftersträvanvärt för henne.

Enligt Johanna Andersson Raeder bevisar utnämmandet av änkor (eller dåvarande hustrur) till testamentsexekutorer att de som gifta kvinnor, trots sin skymda position, hade varit aktiva och delaktiga i förvaltandet av de ekonomiska resurserna och ansågs vara kapabla att styra upp och avsluta makens ekonomiska affärer. Maken namngav dock också män som skulle hjälpa hustrun som testamentsexekutor – han var medveten om att änkans position kunde bli svår eller litade inte på hennes förmåga att klara sig ensam i alla möjliga situationer. En änka kunde inte helt ta över husbondeansvaret, vilket exempelvis syns i att änkor sällan *köpte* jord – de kunde sälja och donera jord men köpte endast i undantagsfall. Som hustru kunde kvinnan samarbeta med sin manliga kompanjon, som officiellt representerade det äkta paret när jordegendom köptes, men det var husbonden som nämndes i dokumenten.

Johanna Andersson Raeders avhandling är en välkommen analys av de svenska medeltida frälskvinnornas position. Tidigare forskare (undertecknad inkluderad) har ofta tittat på enstaka fall och spekulerat om huruvida det var vanligt att änkor gifte om sig eller inte. Andersson Raeder ger mera omfattande svar på tidigare spekulationer genom att visa att omgiftesfrekvensen var hög. Med hjälp av sin databas och kvantitativ analys synliggör hon de vanligaste strategier som tidens frälskvinnor aktivt valde eller åtminstone accepterade. Idealen rörande kompanjonskapet bekräftas också av andra forskare: till exempel har Nina Sjöberg i sin forskning av hustru och man i Heliga Birgittas uppenbarelser dragit slutsatser av samma typ, och när det gäller den tidigmoderna perioden har bland andra Gudrun Andersson, Åsa Karlsson Sjögren, Anu Pylkkänen, Maria Sjögren och Maria Ågren diskuterat likadana företeelser.

Johanna Andersson Raeders avhandling är ett viktigt och spännande bidrag i medeltida kvinnohistoria med tanke på att den tar hänsyn till såväl statistik som de geografiska och ekonomiska förhållandena samt förändringarna över tiden. Visst kan också kritiska kommentarer presenteras. En av dem är att doktorsavhandlingen tycks ha blivit lite stympad av att databasen och viss tidigare forskning diskuteras mera omfattande i den ovan nämnda licentiatavhandlingen men inte mera i doktorsavhandlingen. Doktorsavhandlingen skall visserligen inte repetera allt som återfinns i licentiatavhandlingen, men doktorsavhandlingen riskerar, med ett sådant upplägg, att bli del II av en och samma undersökning. Har läsaren då inte bekantat sig med del I känns den kvantitativa analysen i doktorsavhandlingen en aning bristfällig.

Att bilda och analysera en stor databas är i och för sig jobbigt med tanke på medeltidens källor, som ofta är fragmentariska. Det är ju viktigt att själva basen för analysen fungerar bra så att vidare analyser blir pålitliga. Att använda *Äldre svenska frälselätker* har sina nackdelar. Den innehåller som bekant ett urval av släkter som har dött ut före Riddarhuset grundades. Detta betyder att flera kanske viktiga och nyttiga släkthistorier utelämnas. Ett annat problem är att publikationen har kommit ut i delar under olika decennier, vilket betyder att genealogiska utredningar i verket inte är av helt jämn kvalitet.

Arbetet har försvärats av att de genealogier som använts ofta är konstruerade omkring den manliga släktlinjen – ett synsätt som är i enlighet med Riddarhusets släkttavlor men inte helt stämmer med hur medeltida svenska frälskvinnor och -män såg på släkten. På ättetavlorna i *Äldre svenska frälselätker* nämns dottrarna som fötts i dessa släkter – men inte deras barn, som i stället tas upp i deras fäders ätt (om den hör till *Äldre svenska frälselätker*). Andersson Raeder har dock gjort sitt bästa för att kringgå de här nackde-

larna genom olika kvantitativa metoder, som beskrivs i doktorsavhandlingen och mera omfattande i licentiatavhandlingen.

Existerande biografisk litteratur kunde ha använts i högre grad för att bygga person- och familjehistorisk kontext omkring personer och familjer som analyseras i avhandlingen. Exempelvis kunde artiklarna i *Svenskt biografiskt lexikon* (ofta med utmärkta litteratur- och källhänvisningar) ha varit nyttiga. Även om kvinnorna själva inte alltid har fått egna biografier i lexikonet, så kan biografierna över deras manliga släktingar ge nyttig information om hela familjen och hjälpa till att analysera vissa händelseförlopp.

Även annan tidigare personhistorisk forskning kunde ha använts för att fördjupa analysen. Andersson Raeder analyserar till exempel Lucia Olofsdotter från Skälge-släkten (i avhandlingen felaktigt identifierad till Lucias moders släkt, Djäkn). Hennes livsöde har behandlats ganska omfattande av Birgit Klockars i hennes bok *Nådens dal: klosterfolk och andra c. 1440–1590* (1979) och också andra finländska historiker har varit intresserade av den här frälsekvinnan som donerade jordegendom där Nådendals kloster byggdes. Klockars forskning kunde ha stött Andersson Raeders tolkningar av Lucia Olofsdotters och hennes makes ömsesidiga testamenten och testamentärriska gåvor.

Andersson Raeder kunde också ha utvecklat sin analys av det svenska medeltida samhället genom att omfattande diskutera olika begrepp som har använts för att definiera makarnas förhållanden och kvinnornas handlingsutrymme i det medeltida tidigmoderna patriarkala samhället. Som finländsk historiker vill jag gärna passa på att säga att jag uppskattar att finsk historieforskning om temat (bl.a. publikationer av Tuula Hockman, Mia Korpiola, Marko Lamberg och Anu Pylkkänen) uppmärksammas i avhandlingen. Den nordiska diskussionen om medeltida eller tidigmoderna hushållspositioner, patriarkatet och kvinnans underordning får däremot ganska lite utrymme. Visserligen känner Andersson Raeder till diskussionen och citerar bland annat Maria Sjöbergs kommentar om att underordning inte betyder förtryck och lidande utan att begreppet hänvisar till att kvinnans maktutövning och verksamhetsfält var begränsade jämfört med mannens. Diskussionen omkring hur makt och inflytande definieras förblir dock ganska tunn. När man tänker på forskningen som diskuterar medeltida eller tidigmoderna nordiska äkta par så är det ofta begreppet "hushållsposition" eller "hushållssystem" som dyker upp, liksom diskussioner av husbondens och hustruns positioner samt "det ena könets värld" (av Maria Sjöberg, baserad på Thomas Laqueur). Andersson Raeder kunde ha fått stöd för sin analys genom att hänvisa till denna forskningstradition, som ofta har analyserat makt, egendom och handlingsutrymme.

Andersson Raeders analys baserar sig ganska mycket på Martha Howells

sätt att definiera kompanjonskap och speciellt på Barbara Hanawalts studier om kvinnor i London. Resultatet är inspirerande, men samtidigt funderar läsaren på om jämförelser med nordisk eller tysk forskning kunde ha varit nyttigare. Nu är det ofta England och London som hänvisas till, men den juridiska och ekonomiska situationen var där en annan än i de aristokratiska familjekretsarna i Norden. Detta gäller till exempel arvsrätten, makarnas rätt till varandras eller gemensam egendom samt testamentenas betydelse.

Också vissa enstaka argument får läsaren att undra lite grann. Kan man verkligen tolka brevdokument så att hustrurna kände det äkta parets ekonomiska situation så bra att det går att jämföra dem med *junior partners* i ett företag (ett begrepp som har hämtats från Barbara Hanawalt och som kunde ha jämförts med den svenska diskussionen om hushållspositioner)? På sätt och vis kanske ja, men det finns också dokument, till exempel i fallet Lucia Olofsdotter Skälge, där änkan beklagar sin okunnighet i makens egendomsstrategier. Ett annat exempel: Hur säkert kan en styvfar verkligen anses vara ett stöd för sin hustrus barn som hon hade från tidigare äktenskapet? Enligt lagen och också i praktiken kunde styvfadern också ses som ett hot mot barnen, och – för att återigen hänvisa till Lucia Olofsdotter Skälge – så hade åtminstone hon andra släktingar som tog hand om henne och hennes intressen efter att hennes moder hade gift om sig.

Trots dessa anmärkningar är Johanna Andersson Raeders forskningsresultat spännande och nyttiga för alla som forskar om medeltiden och även senare tider, och säkert är genealoger också intresserade av arbetet och databasen. Andersson Raeders resultat, att ett omgifte var ett sätt för kvinnan att aktivt förbättra sin position, påminner om kulturhistorikern Natalie Zemon Davis observationer. Davis, som analyserar kvinnornas roll i det tidigmoderna Europa i en artikel i boken *Reconstructing individualism: autonomy, individuality, and the self in Western thought* (1986), skriver nämligen: "... a strategy for at least a thread of a female autonomy may have been built precisely around this sense of being given away, that women sometimes turned the cultural formulation around, and *gave themselves away* [mina kursiveringar]." Andersson Raeder, i likhet med flera andra historiker, menar att där fanns mera än bara en tråd av autonomi.

Att Andersson Raeder har fokus på medeltida kvinnors egna val och möjligheter (eller delvis också brist på valmöjligheter), öppnar nya synvinklar också för den framtida medeltidsforskningen och den framtida kvinnosamt genushistorien. Det finns en hel del att forska i kring detta tema också i framtiden. Släktforskare och andra kunde ha nytta av informationen som samlats i digitaliserad form i databasen; förhoppningsvis får både allmänhet och forskare i något skede bekanta sig med den information som samlats.